

ON BEŞİNCİ YÜZYILDA MEMLÜK SİVİL BÜROKRASİSİNİN GERİLEMESİ: EBÜ'L-HAYR EN-NEHHÂS'IN KARIYERİ*

Richard T. MORTEL

Çev: Dr. Fatih Yahya AYAZ

Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi Anabilim Dalı

fyayaz@yahoo.com

Memlûk Devletindeki parçalanmaya dair işaretlerin izlerini 15. yüzyılın başlarındaki on yıllara kadar geriye götürmek mümkün olmakla birlikte, sonrasında gerilemenin çok süratlendiği bu yüzyılın ortalarına kadar durum kontrol altındaydı. Son dönem Çerkez Memlûk sultanlığını ele alan tarihler ve biyografi eserlerine dair bir tarama, Memlûklerin temel müesseselerindeki süregelen gerilemeyi yeterince ortaya koyar. Bu durumun kısmî sebebi şüphesiz ekonomik idi ki, bu, iktânın (esas itibarıyla orduya arazi tahsisi) yanlış idare edilmesine ilave olarak, su taşkınları ve Nil'deki su seviyesinin azalması gibi tabii faktörlerin bileşiminden kaynaklanan, Mısır başta olmak üzere Memlûk topraklarındaki ziraî verimliliğin düşmesinde olduğu kadar, Mısır ve 826 (1423) yılından itibaren fiilen Memlûklerin kontrolündeki Hicaz üzerinden gerçekleştirilen uluslararası ticaretten elde edilen gelirlerdeki hatırı sayılır azalmada da¹ kendini göstermişti.

Bununla birlikte, Memlûk Devletinin artan istikrarsızlığının en dramatik örneği Memlûk ordusunun niteliği, oluşumu ve rolünde ortaya çıktı. O zamana kadar rejimin temel direği olan ordu, 15. yüzyılın yarısından itibaren, her biri sultan yerine, başındaki bir memlûk emîrine bağlı olan, değişen sayılarda güçlü hiziplere bölündü. Ardından, rakip askerî hizipler arasındaki arkası kesilmeyen iktidar mücadelelerinin neden olduğu güvensizlik ve yıkım, Mısır'ın daha fazla tahrip olmasına sebep oldu. Memlûk ordusuna yeni katılan askerlerin kapasite ve disiplinlerindeki ciddi gerilemeyi de gözlemlemek mümkündür.

Son Memlûk sultanları, orduda meydana gelen bu hizipleri kontrol altında tutma hususunda yetersiz oldukları kadar, yüksek standartlı bir idarî bütünlüğü muhafaza etmekte de başarısızlardı. Rüşvet, bürokraside sıradan bir olay haline gelmişti, zira dinî ve sivil görevler en yüksek fiyatı verene satılıyordu. Gerçekten, görev almaya namzet bir kişinin nitelikleri, onun sultan ve üst yönetim mensuplarına rüşvet olarak ödeyebilecek olduğu paranın miktarından daha önemsiz hale gelmişti. Devlet görevleri çoğu defa ihaleye çıkarılmaktaydı, muayyen bir görevi alma hususunda başarılı olan bir aday daha sonra, tefessühün daha fazla derinleşmesini doğuracak bir şekilde, rüşvet

* Richard T. Mortel, "The Decline of Mamlûk Civil Bureaucracy in the Fifteenth Century: The Career of Abûl-Khayr Al-Nahhâs", *Journal of Islamic Studies*, VI/2 (Oxford 1995), pp. 173-188.

¹ Bu gerilemenin sebepleri için bk. Richard T. Mortel, "Prices in Mecca during the Mamluk Period", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXII (1989), 297-299, ve burada zikredilen kaynaklar.

olarak vermiş olduğu parayı mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde tahsil edebilmek için gayret gösteriyordu.²

Ben bu makalede, Memlûk bürokratik ve idarî gerilemesinin çeşitli yönlerini anlamlı bir şekilde resmedeceği inancıyla, Ebü'l-Hayr en-Nehhâs olarak tanınan, on beşinci yüzyılın ortalarındaki bir bürokratin kariyerini incelemeyi seçtim. Ebü'l-Hayr, Kahire'de sıradan bir bakırcı olarak hayata başladı, ancak o zamanki Memlûk yönetiminin değişken tabiatı sayesinde bir idarî görevi eline geçirdi ve daha sonra hızla yükselmeye başladı, hatta, çağdaşı olan tarihçi İbn Tağriberdî'nin ifadesiyle "O Mısır, Suriye ve Halep bölgelerinin tamamını hakimiyeti altına aldı, devlet içindeki en nüfuzlu adam haline geldi; zamanımızda hiçbir yerde görülmemiş ölçüde güç ve otorite sahibi oldu."³ Onun nihaî düşüşü, iktidara çıkışı kadar dramatik oldu. Yine aynı tarihçinin ifadeleriyle "Sonra Allah onu ilk halinden daha kötü bir duruma düşürdü, zira o başlangıçta fakir ve bahtsız bir kimse idi. Bütün serveti müsadere edildi ve kendisi hapsedilmiş, yegane varlığı olan hayatını kaybetme korkusu içindeyken, sahip olduğu mallar onları satacak kimselere teslim edildi."⁴ Öyleyse, Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın şaşırtıcı yükselişini sağlayan şartlar nelerdi ve onun düşüşünü hızlandıran neydi?

Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Halef, ez-Zeyn Ebü'l-Hayr eş-Şâfiî, Kahire'de, Recep 815 (Ekim-Kasım 1412) tarihinde doğdu. Babası bir bakırcıydı ve oğlu da onu takip etti, bu sebeple ikisi de en-Nehhâs yani bakırcı lakabıyla tanınmışlardı. en-Nehhâs'ın gençliğinde dinî bürokrasi kademelerine girmek için bir teşebbüste bulunduğu anlaşılmaktadır; o Kur'an'ı hıfzetmiş, kıraat ilmi okumuş ve daha sonra da fıkıh yani İslam hukuku çalışmaya başlamıştı. en-Nehhâs dinî ilimler tahsil etmesinin yanı sıra, bakırcılar pazarında babasına çıraklık da yapmaktaydı ki, bu, geç dönem Memlûk Kahiresinde sosyal ve meslekî geçişliliğin mümkün olduğunu göstermektedir. Daha sonra en-Nehhâs, hat ilminin yanı sıra fıkıh tahsiline de devam ettiği Halep'e gitti. Kahire'ye döndükten sonra bir süre babasının dükkanında çalıştı ve hukuk alanındaki kariyerini bıraktı; onun vasat bir öğrenci olduğu rivayet edilir. Onun Kahire'deki dinî faaliyetlere iştiraki, Kur'an okumakla meşgul olduğu bazı Müslüman türbelerini ziyaretiyle sınırlıydı. Hayatının bu ilk devresi boyunca aralıklarla giriştiği hukuk eğitiminin kişiliği üzerinde pek etki bırakmadığı görülen en-Nehhâs, kaba saba, orta-alt zenaatkârlar sınıfının bir üyesi namıyla maruf olarak kaldı.⁵ Çağdaşı, tanınmış tarihçi ve biyografî yazarı İbn Tağriberdî, en-Nehhâs'ın kültürlü bir kişi rolü oynamaya çalışmasına rağmen, gerçeğin oldukça farklı olduğunu, konuşması ve yapmacık tavırlarının onun sıradan bir insan, pazarlardaki bir tacir olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir.⁶

² Daha derinlemesine bir tartışma için bk. Carl F. Petry, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages* (Princeton, NJ, 1981), 19-25.

³ Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî, *Muntakhabât min Hawâdith al-duhûr fî madâ al-ayyâm wa-l-shuhûr* (Berkeley, Cal., 1930-42), 81.

⁴ *A.g.e.*, aynı yer.

⁵ Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve 'l-Kâhire* (Kahire, ?-1972), XVI, 210; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi' li-ehli 'l-karni't-tâsi'* (Beirut, ts.), VII, 63.

⁶ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 392.

Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın Mısır bürokrasisindeki kariyerinin başlangıcı, bürokrasinin güçlü bir mensubu olan *Hâzindâr* (sultanın hazinesine nezaret eden emir [çev.]) Cevher el-Kankabay'ın sırdaşı Ebü'l-Abbas el-Vefâi isimli birisinin kendisine olan borcunu ödememesi ile ilgili şikayetini eklediği bir dilekçe vasıtasıyla Memlük sultanı Çakmak'ın ilk defa dikkatini çektiği 850 (1446) senesine kadar geriye götürülebilir. Sultan, Ebü'l-Hayr'ın davasını takip etme hususunda göstermiş olduğu cesaret ve gözüpeklikten olumlu yönde etkilendi ve Çakmak o sıralarda *hâzindâr*ının performansından memnun olmadığından, en-Nehhâs *hâzindâr*ı ihbar etmek suretiyle durumu kendisini sultana sevdirmek için ustalıkla lehine kullandı. İhbar Cevher'in, sultanın selefi el-Melikü'l-Aziz Yusuf b. Barsbay'ın memlükleri olan ve Aziziye diye bilinen memlük grubuna ait gizli, büyük bir silah yığınağını elinde bulundurduğu suçlamasını içermekteydi. Çakmak 842 (1442) senesinde, Yusuf'u tahttan uzaklaştırmış, neticede Yusuf'un memlükleri de onun karşısında yer alan bir hizip haline dönüşmüştü. Çakmak, en-Nehhâs'ın iddialarının doğruluğunu tespit ettikten sonra söz konusu silahlara el koydu ve muhbire yünden kumaşlar hediye etmenin yanı sıra, onu elli dinar nakit parayla ödüllendirdi, bir yandan da saraydaki oturlara iştirak etmesi için teşvik etti. Bunların ardından Çakmak zaman zaman en-Nehhâs'a bazı küçük görevler verdi ki, en-Nehhâs kendisinden istenileni daima büyük bir gayret göstererek yerine getirdi, böylelikle sultanın güvenini kazandı.⁷

Ancak en-Nehhâs gözünü daha yüksek bir gayeye dikmişti ve sultanın takdirini nasıl kazanacağını bir kez öğrendikten sonra bürokrasi kademelerine girebilmek için yeni elde ettiği itibarını bir manivela gibi kullanmaya çalıştı, o eğitiminin kendisine bu görev için gerekli nitelikleri sağladığına gerçekten inanıyordu. en-Nehhâs, bu amacına ulaşmak için, kadılığın yanı sıra çok sayıda idarî görevi elinde tutan Kahire Şâfiî baş kadısı Veliyyüddin Muhammed b. Ahmed es-Seftî⁸ gibi çok önemli bir şahsiyet aleyhinde kumpaslar kurmaya başladı. es-Seftî kendisine tevdi edilen görevleri yerine getirirken sahtekârlık yaptığı şeklinde bir şöhret kazanmıştı ve en-Nehhâs da, es-Seftî'yi tamamen bertaraf etmek amacıyla her fırsatta Çakmak'ı onun aleyhinde kışkırtmaya başladı.⁹ en-Nehhâs'ın Memlük bürokrasisi içinde sağlam bir yer edinmek için kullandığı metod, kariyerinin geri kalan kısmı boyunca sıklıkla baş vurmuş olduğu bir yöntemdi ve bu, geç dönem Memlük Mısır'ında devlet memuriyetinin tehlikeli tabiatını kavramaya imkan vermektedir.

Muharrem 850'de (Mart-nisan 1446) en-Nehhâs kendisine ait ve kırk dinar değerinde, pirinçten yapılmış süslemeli bir lambanın es-Seftî tarafından alındığı iddiasını içeren bir şikâyet dilekçesini sultana arz etti. Dava bir Şâfiî kadısının huzuruna geldiğinde, es-Seftî söz konusu lambanın gerçekten kendi zimmetinde olduğunu kabul etti, ancak en-Nehhâs'ın müsaadesiyle bu lambanın kendisinin nâzırı (yani müdürü) olduğu Cemâliyye medresesinde asılı olduğunu bildirdi. O ayrıca lambayı satın almak niyetinde olduğunu ve zorla almadığını iddia etti.¹⁰ Kadının bu davadaki kararı

⁷ es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 63.

⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 555-558; es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 118-120.

⁹ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 156; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-Sülûk* (Kahire, 1896), 205-206.

¹⁰ es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 63; a.mlf., *Tibr*, 141.

kayıtlarda yer almamakla birlikte, şu kesindir ki, es-Seftî davacıya derhal kırk dinar ödemeye mecbur bırakılmıştı.

Aynı hadisede, es-Seftî'yi, atını ödeme yapmadan almakla suçlayan başka bir davacı daha ortaya çıktı. es-Seftî böyle yaptığını itiraf ederek o adama kırk dinar ödemeyi kabul etti. Dahası es-Seftî, kendisini haksız yere altmış dinarını almakla suçlayan bir başka davacıya da bu miktarı ödemekle yükümlü tutuldu. Bu hadiseler, es-Seftî'nin düşüşünün başladığına dair işaretler vermekte ve Kahire'deki itibarının tahrip olmasına da yardım etmekteydi; Çakmak dahi, Şâfiî baş kadısının imtiyazı olan kendisinden önce huzura çıkma hakkını es-Seftî'ye vermeyi reddetti.¹¹

Daha sonraki iki yıl boyunca, en-Nehhâs önce mümkün olduğu kadar fazlasını kendi uhdesine tevdi ettirmek suretiyle onu bütün görevlerinden aldirarak, daha sonra bütün mal varlığını müsadere ettirerek ve en nihayet hapse atılarak düşmanını sistemli bir şekilde imha etmeyi başardı. Ebü'l-Hayr en-Nehhâs bu amacını gerçekleştirmek için, her fırsat çıktığında es-Seftî'yi suiistimal ve yetersizlikle suçlayarak, yeni elde etmiş olduğu Sultan Çakmak'a yakınlığını istismar etti.¹² en-Nehhâs öncelikle bir yolunu bularak sultanı, es-Seftî'yi beytülmal vekilliği* görevinden azletmeye ikna etti (Rebûlâhîr 851/Haziran-Temmuz 1447).¹³ Sultan buna rıza gösterdi ve es-Seftî'nin yerine bizzat en-Nehhâs tayin edildi ki, o bu olayda İbn Tağriberdî tarafından, daha ziyade yergi içeren ifadelerle “Mesleği dolayısıyla bakırcı diye bilinen bir tüccar”¹⁴ şeklinde, es-Sehâvî tarafından ise daha kısa ve özlü bir şekilde “Sultanı sık sık ziyaret edenlerden biri” diye tasvir edilmektedir.¹⁵

İki ay sonra Çakmak, Kahire'ye ait bir bölge olan Kasruşşam'da yakın zamanda yapılmış bulunan bir kilisenin yıkılmasına nezaret etme görevini en-Nehhâs'a verdi.¹⁶ Ehlü'z-zimme Hıristiyan ve Yahudiler tarafından, mevcut olanların tamirinde olduğu gibi yeni dinî yapıların inşa edilmesi ile ilgili erken döneme ait İslamî kısıtlamalar, zaman zaman Memlük yönetimi tarafından uygulamaya konulmaktaydı. Daha sonra Ramazan 851'de (Kasım-Aralık 1447), sultan, Hıristiyan ve Yahudiler'e konulan baş

¹¹ es-Sehâvî, *Tibr*, 141.

¹² İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 156; es-Sehâvî, *Tibr*, 205.

* Mortel makalenin aslında “hazine nâzırlığı” şeklinde Türkçe'ye çevrilebilecek olan “Supervisor of the treasury” ifadesini kullanmaktadır. Ancak bunun, Memlükler döneminde önceleri önemli bir görevken başka müesseselerin ihdasıyla bu ehemmiyetini kaybeden divanî vazifelerden olan “nezâretü'l-hızâne” ile karışması ihtimali yüksektir (“Nezâretü'l-hızâne” görevi hakkında geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâati'l-inşâ* (Kahire 1910-1920), IV, 31). Ayrıca yazarın kaynak olarak gösterdiği Sehâvî'nin eserinde de yukarıda bahsedilen görev “vekâletü beytülmal” (beytülmal vekilliği) olarak yer almaktadır. Dolayısıyla Mortel de bu görevle beytülmal vekilliğini kastediyor olmalıdır (çev.).

¹³ es-Sehâvî, *Tibr*, 179.

¹⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 375.

¹⁵ es-Sehâvî, *Tibr*, 179.

¹⁶ *A.g.e.*, 181.

vergisi *cizyenin*, Kahire ve Fustat bölgelerindeki nâzırı olarak en-Nehhâs'ı, görevden aldığı Burhaneddin b. ed-Dîrî'nin yerine tayin etti.¹⁷

Altı ay sonra, yine saltanat fermanı ile, Memlûk yönetimi tarafından Mekke'de, Kâbe'ye her yıl gönderilen, göz alıcı bir şekilde işlemelerle bezeli ipekten mamul örtü olan *kisvenin*¹⁸ imaline nezaret görevi, es-Seftî'den alınarak en-Nehhâs'a verildi.¹⁹ Bunun nedeni, en-Nehhâs'ın, içinde beytülmal nâzırının kisve nâzırı olarak da görevlendirilmesi şart koşulan Kâbe kisvesine ait el-Melikü's-Salih İsmail b. en-Nasır Muhammed'in vakıf senedini ele geçirmeyi başarmasıydı. Birinci göreve zaten tayin edilmiş bulunan en-Nehhâs ikincisinin de kendisine tevdi edilmesi için sultana dilekçeyle başvurdu; Çakmak, İslam hukuku gereğince bu talebi yerine getirdi.²⁰

en-Nehhâs'ın yeni görevi, es-Seftî'yi çabucak bertaraf etmek için aradığı fırsatı sağladı. *Kisve* ve ona ait vakıfla ilgili kayıtların incelenmesinden sonra, es-Seftî'nin önceki yüzyılda gelirleri *kisve* yapımına tahsis edilmiş bulunan arazi harâcının yıllık varidâtının yarısını zimmetine geçirmek suretiyle görevini muazzam bir şekilde kendi yararına kullandığı ortaya çıktı. Toplam olarak, en-Nehhâs, es-Seftî'yi on yıllık *kisve* nâzırlığı boyunca yüz otuz bin dinar gibi büyük bir rakamı zimmetine geçirmekle suçladı, bunun üzerine sultan, es-Seftî'den yasadışı olarak vakıftan aldığı parayı geri vermesini istedi.²¹ Ancak sonuçta en-Nehhâs sadece on bin dinarlık bir farklılık olduğunu ispat edebildi ve es-Seftî, Çakmak'la ilişkilerini biraz düzelttikten sonra bu rakamın beş bin beş yüz dinarını bir defada ödeme konusunda sultanı ikna etmeyi başardı.²²

Bu olayın ardından sadece birkaç gün sonra es-Seftî, Kahire Şâfiî baş kadılığından azledildi,²³ bunun yanı sıra Kahire'deki Sultan el-Melikü'l-Mansur Kalavun Hastanesi nâzırlığı da dahil o dönemde elinde bulunan bütün görevlerinden de alındı.²⁴ Ancak en-Nehhâs hala tatmin olmamıştı ve hasmının tamamen mahvolmasını arzuluyordu. Bu yüzden, sultana es-Seftî'nin iddia edilen kötülükleri ile ilgili şikayetlerini sürdürdü,²⁵ tâ ki sultan Rebûlevvel 853 (Nisan-Mayıs 1449) tarihinde mazul kadının on altı bin dinarına el koyuncaya dek, bunu bir ay sonra on bin dinarlık

¹⁷ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XV, 379; es-Sehâvî, *Tibr*, 185. Söz konusu görev hakkında bk. Şihabeddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sînâati'l-inşâ* (Kahire 1910-1920), III, 460.

¹⁸ Memlûkler döneminde *kisvenin* şekilleri ve gelişimi ile ilgili bk. Richard T. Mortel, "The *Kiswa*: Its Origins and Development from Pre-Islamic Times until the End of the Mamluk Period", *Agos*, 3:2 (1988), 39-45.

¹⁹ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XV, 381; Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâiu'z-zühür fi vekâii'd-dühûr* (Kahire 1982-1984), II, 262, İbn İyâs, en-Nehhâs'ı kadı olarak vasıflandırmaktadır. Nâzırı'l-kisve ile ilgili olarak bk. el-Kalkaşendî, *Subh*, IV, 57.

²⁰ es-Sehâvî, *Tibr*, 201.

²¹ *A.g.e.*, 202.

²² *A.g.e.*, 205; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 265, İbn İyâs gerçekleşen ödemeyi sadece beş bin dinar olarak verir.

²³ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XV, 381; a.mlf., *Hawâdith*, 156; es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 63.

²⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XV, 382; es-Sehâvî, *Tibr*, 203; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 263.

²⁵ es-Sehâvî, *Tibr*, 202.

bir müsadere daha izledi;²⁶ daha sonra sultan onu Makşere hapisanesine koydurdu,²⁷ hatta onu öldürtmeyi dahi düşündü.²⁸ es-Seftî en nihayet hapisten çıktığında, en-Nehhâs'tan korkusuna sekiz ay boyunca gizlendi.²⁹

Ebü'l-Hayr en-Nehhâs, Şâfiî kadısı es-Seftî ile iki yıl süren iktidar mücadelesi boyunca, kendisini mümkün olduğu kadar fazla göreve tayin ettirmek için de çaba gösterdi. Nitekim, Fustat'taki tarihî Amr camiinin yanı sıra, yenilenen sufi hankahı veya misafirhanesi Saîdüssüedâ'nın nâzırlıklarına tayin edilmesi bu döneme tesadüf etmekteydi.³⁰ Fakat en-Nehhâs'ın güç kazanmak için giriştiği bütün teşebbüsler başarılı olmamıştı. O, Recep 852 (Ağustos-Eylül 1448) tarihinde, normalde vezire ait imtiyazlardan olan sulama sistemi nâzırlığı-tarımın başarılı sulamaya bağlı olduğu Mısır kırsalında büyük öneme sahip bir makam- ve vârisi olmayan terekelerin kontrolü nezâretinin kendisine tevdi hususunda sultanı ikna etmesine rağmen, iki ya da üç gün sonra her iki görev de vezire iade edildi.³¹ Bu iki görevin hemen gerçek sahibine iade edilmesi, en-Nehhâs'ın vezirle kısa süren güç mücadelesinde başarısız olduğunu göstermekte ve geç dönem Memlûk Kahire'sinde gücün gelip geçici yapısına ışık tutmaktadır.

en-Nehhâs ve es-Sâhib diye bilinen Cemaleddin Yusuf b. Kâtibi Çekem arasındaki çok daha önemli ve uzun süren güç mücadelesinin ilk işareti Rebülâhir 853 (Mayıs-Haziran 1449) olaylarına kadar geri götürülebilir. es-Sâhib Cemaleddin³² 841 (1437-1438) yılında Sultan Barsbay tarafından tayin edilmesinden o zamana kadar maliye nezâreti (nâzıru'l-hâs) görevini elinde bulundurmaktaydı. Çakmak'ın dönemi boyunca, sultandan sonra Memlûk İmparatorluğu'ndaki en güçlü kişi haline geldi. Şahsî kudreti sınırsızdı, nüfuzunun zamanında benzeri yoktu³³ ve belki de bu yüzden Ebü'l-Hayr en-Nehhâs gibi bir amansız ihtiras adamıyla çatışma içine girmesi kaçınılmazdı. Sultanın, eski Kahire muhtesibi (ya da pazar kontrolörü) Yar'ali el-'Acemî el-Horasanî'nin sürgüne gönderilmesine karar verdiği 853 (1449-1450) senesindeki hadisede açıkça görüldüğü gibi, ilk zamanlarda çekişmenin boyutları ihtiyat dairesindeydi. Yar'ali, en-Nehhâs'ın düşmanı ve fakat es-Sâhib Cemaleddin'in taraftarı idi ve en-Nehhâs'ın onu görevinden azlettirmesi ve sürgüne göndertmesinden sonra es-Sâhib, sultandan onun için şefaata diledi, sultan, ev hapsinde tutulmakla birlikte Mısır'da kalmasına rıza gösterdi.³⁴

²⁶ İbn İyâs, *Bedâi*, II, 274.

²⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 558.

²⁸ *A.g.e.*, XV, 395.

²⁹ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 156; es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 120; a.mlf., *Tibr*, 320; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 281. es-Seftî, en-Nehhâs'ın Cemaziyelâhir 854 (Temmuz 1450) tarihinde hapsedilmesinden sonra itibarını geçici olarak tekrar elde etti ve Cemâliyye medresesi şeyhliğine tayin edildi (İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 157; a.mlf., *Nücûm*, XV, 420), fakat bundan sonra çok sürmeden Zilhicce 854'te (Ocak 1451) vefat etti (*A.g.e.*, XV, 555).

³⁰ es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 63.

³¹ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 35; es-Sehâvî, *Tibr*, 215.

³² Hayatı hakkında bk. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XVI, 197-198; es-Sehâvî, *Dav'*, X, 322-323.

³³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XVI, 197; es-Sehâvî, *Dav'*, X, 322.

³⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 393.

Bir haftasonra en-Nehhâs kendi yandaşlarından biri olan Ali b. İskender'in Kahire muhtesibi olarak atanmasını ayarladı³⁵ ki, bu arada ihtiyaç olduğunda ona yardıma hazır olarak beklemekteydi. Nitekim Memlûk emîri Hâcib Sûdûn es-Sûdûnî, Ali b. İskender'in* piyasadaki hububat fiyatlarının düşmesini sağlamak için ona ait depodaki hububatın yarısını serbest piyasada satışa sunması ile ilgili talimatına uymayı reddettiğinde, en-Nehhâs hemen sultana şikayette bulundu ki, sultan ona olan inancı ve güveni sebebiyle, en-Nehhâs'ın düşmanı olduğu da belirtilmesi gereken Emîr Sûdûn'un sürülmesini emretti.³⁶

Zaman zaman Çakmak'ın, en-Nehhâs'ın tavsiyelerini önemsemekten veya onun sayısız hasımlarına karşı yaptığı şikayetlere inanmaktan pişman olması için önemli nedenleri vardı. Bu örneklerden biri, Kızıldeniz'deki Cidde limanında Çakmak'ın gümrük nâzırı olan büyük emîr Cânîbek ez-Zâhirî ile ilgili hadisedi.³⁷ Muhtemeldir ki, en-Nehhâs, Cânîbek'in Hicaz'daki yüksek kazançlı görevini çekemedi ve, belki de, kendisi için olmasa da yakın taraftarlarından birisi için bu görevi elde etme gayretine girdi. Cânîbek, Cemaziyelâhir sonu 853'te (Ağustos 1449) Cidde'den Kahire'ye geldiğinde, en-Nehhâs'ın hoşuna gitmeyen bir şekilde, sultan tarafından geleneksel hilatlerle karşılandı.³⁸ en-Nehhâs bir kez daha Çakmak'a olan yakınlığını istismar ederek onu, Cidde'de yıllarca en çok güvendiği vekili olarak bulunan ve Cidde üzerinden Hindistan'a yapılan ticarete konulan vergilerden elde edilen büyük miktardaki gelirleri her yıl beraberinde Kahire'ye getiren Cânîbek'in, aslında bu gelirlerin büyük bir kısmını zimmetine geçirmekle suçlu olduğuna inandırdı. Bu yüzden ki, 1 Recep 853 (20 Ağustos 1449) tarihinde Cânîbek, Cidde'den henüz dönmüş olan bir gümrük görevlisi vasıtasıyla, sultana geleneksel olarak verilen hediyeleri takdim etmek için teşebbüste bulunduğu sultan hediyeleri kabul etmedi, Cânîbek'i sıkı bir teftişe tâbi tuttu ve onu otuz bin dinarı aşkın bir para cezasına çarptırdı.³⁹

Cânîbek'in yerine Cidde'de gümrük kontrolörlüğüne tayin edilen kişi, Cemaziyelâhir 854 (Temmuz-Ağustos 1450) tarihinde Cidde'den elde edilen gelirlerden otuz binden elli bin dinara kadar değişen miktarlarda olduğu tahmin edilen bir parayı zimmetine geçirerek bir gemi satın alıp Hindistan'a kaçan Emîr Timrâz el-Müeyyedî

³⁵ A.g.e., XV, 394.

* Mortel'in bu bilgi için kaynak gösterdiği İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 395'te söz konusu şahıs, yazarın makalenin aslında naklettiği gibi Yar'ali değil, Ali b. İskender olarak belirtilmektedir. Kaldı ki, bu şahsın Ali b. İskender olması konunun insicamı bakımından daha doğru gözükmektedir (çev.).

³⁶ A.g.e., XV, 395.

³⁷ Emîr Cânîbek ez-Zâhirî'nin kariyeri hakkında daha teferruatlı bilgi için *Arabica*'nın gelecek sayısındaki şu makaleme bk. "Grand *Dawâdâr* and Governor of Jedda: The Career of the Fifteenth-Century Mamluk Magnate Jânîbak al-Zâhirî", ([*Arabica* (1996), XLIII/3, pp. 437-455] çev.).

³⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 379. Doğrusu 397 olmalıdır (çev.).

³⁹ es-Sehâvî, *Tibr*, 266.

idi.⁴⁰ Sultan, Cidde gelirlerinin büyük bir kısmının kaybedilmesini felaket olarak addetti ve her ne kadar çalınan miktarın önemli bir bölümü kurtarılmış olsa da, bu felaketin sorumluluğunu tamamen Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın üstüne yıktı.⁴¹ Aynı zamanda şu da zikredilmelidir ki, İbn Tağriberdî, en-Nehhâs'ın Cânıbek ez-Zâhiri'ye isnat ettiği suçların bazılarını doğru kabul etmekteydi.⁴²

Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın hızlı bir şekilde güç ve nüfuz sahibi olması ve idarî görevlilerin tayinine müdahil olması, onu, kendi mensup olduğu zanaatkârlar sınıfının yanı sıra alt tabakadaki halkın da eleştirilerine maruz bırakmaktaydı. Kendisi de bizzat Kahireli zanaatkâr sınıfından çıkmasına rağmen, geçmişini unutmuş, sonradan görme biri olarak görülen en-Nehhâs'a karşı, gayr-ı memnun unsurların içlerinde bastırılmış olan öfkelerini ortaya dökmeye kalkıştıklarında bu eleştiri kendisini bazan bir şiddet patlaması olarak gösteriyordu.⁴³ Nitekim Recep 853 (Ağustos-Eylül 1449) tarihinde Kahire'de gıda maddelerinin özellikle de buğday fiyatının artmasına tepki olarak, sarayın yakınındaki semtte kitle protestoları meydana geldi. Bu toplananların öfkesi, enflasyondan yaygın olarak ekonomik politikalarının sorumlu tutulduğu Muhtesip Ali b. İskender'e, ama özellikle onun hâmisi bulunan ve pazar kontrolörü olarak tayin edilmesinden doğrudan sorumlu kişi olan Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'a yöneldi. Bu nümâyiş, sultan memlûklerinin bir kısmının katılmasından sonra kısa zamanda, Çakmak'a düzeni sağlamak için bir noktada, askerî güç kullanmayı ciddi şekilde düşündürten bir şiddete dönüştü. en-Nehhâs, sarayda bulunan sultanı ziyaret için yoldayken bu kalabalığın saldırısına uğradı, ciddi bir şekilde darp edildi ve adamının başına gelenleri haber alan sultanın yardımına yolladığı Kahire valisinin sayesinde canını kurtarabildi.⁴⁴

Çakmak, en-Nehhâs'a yapılan saldırıya gücenmekle birlikte, neticede bu kitlenin taleplerinden birisini yani muhtesibin azledilmesini kabul etmek zorunda kaldı.⁴⁵ Bununla birlikte, sultanın meydan okuması olarak yorumlanabilecek bir şekilde ayaklanmadan sonraki gün, en-Nehhâs'ı saraya çağırdı ve kıymetli bir hilatle ödüllendirdi.⁴⁶ Esasen bu olaydan sonra en-Nehhâs'ın gücü ve nüfuzu doruğa ulaşmıştı; Çakmak'ın en yakın sırdaşı olmuştu, yolsuzluk yapmak ve rüşvetçilikle şöhet bulmasına rağmen, sultandan bir şey isteyen herkes büyük bir istekle onun peşine düşüyordu.⁴⁷

⁴⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 426; a.mlf., *el-Menhelü's-sâfi ve 'l-müsteyfi ba'de'l-Vâfi* (Kahire, 1984-), IV, 245; Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Fehd, *İthâfî'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-Kurâ* (Cidde, ts.), IV, 295; es-Sehâvî, *Tibr*, 321, 327; ayrıca şu makaleme bk. "Aspects of Mamluk Relations with Jeddah during the Fifteenth Century: The Case of Timrâz al-Mu'ayyadî", *Journal of Islamic Studies*, 6:1 (Jan. 1995), 1-13.

⁴¹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 426.

⁴² İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 49.

⁴³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 400.

⁴⁴ *A.g.e.*, XV, 398-399; es-Sehâvî, *Tibr*, 260-261; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 275.

⁴⁵ es-Sehâvî, *Tibr*, 261.

⁴⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 410. Doğrusu 401 olmalıdır (çev.).

⁴⁷ A.mlf., *Nücûm*, XV, 407; es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 63.

Rebülâhîr 854 (Mayıs-Haziran 1450) tarihine gelene kadar şu apaçık ortadaydı ki, en-Nehhâs, kendisinin yönetim çevrelerinde nüfuzunun artmasını kabul etmeyi ısrarla reddeden Nâzırü'l-hâs es-Sâhib Cemaleddin hariç, sultan ve bütün saray erkânını kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Bu olayların vuku bulduğu dönemde yaşayan İbn Tağrıberdî, en-Nehhâs'ın aslında tamamıyla es-Sâhib kadar güç sahibi olduğunu ve es-Sâhib'in, Memlûk bürokrasisindeki en güçlü konuma ulaşmasının önündeki tek engel kaldığının farkında olan en-Nehhâs'ın, es-Sâhib'i ve onun Çakmak öncesi dönemdeki politikalarını şiddetli bir şekilde eleştirmeye başladığını ve sultanı, es-Sâhib'i görevden almaya ikna etmek için işine yarayacak her türlü stratejiyi kullandığını ifade etmektedir.⁴⁸

En nihayet Çakmak, en-Nehhâs'ın, es-Sâhib Cemaleddin'in tutuklanması ve yüz bin dinar gibi büyük bir para cezasına çarptırılarak servetine el konulması talebini kısmen kabul etti. Ancak es-Sâhib, en-Nehhâs'ın istediği gibi ne tutuklandı, ne de nezâretü'l-hâs görevinden alındı. Bununla birlikte şu açıktır ki, en-Nehhâs hasmına karşı kısmî bir zafer elde etmişti.⁴⁹

Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın nüfuzu Mısır idaresi ile sınırlı olmayıp ötesine geçmiş, Suriye'deki Memlûk bölgelerini de kuşatmıştı. Nitekim Rebülevvel 854 (Nisan-Mayıs 1450) tarihinde Sultan Çakmak, Hâc İnal el-Çekemî'yi Kerek valiliğinden azletti ve yerine kendisinin Dımaşk'taki devâdârı (veya mürekkep taşıyıcısı) olan Doğan'ı tayin etti. Bu karardan sadece birkaç saat sonra en-Nehhâs Kahire'deki saraya gitti, görevlilerin ayrılmasından sonra sultanla özel olarak görüştü ve onu, kararını iptal edip İnal'ı görevine iade etmesi hususunda ikna etti. İbn Tağrıberdî, sultanın en-Nehhâs'ın tavassutunu kabul etmedeki istek ve hızına hayret etmektedir.⁵⁰

Bundan sadece birkaç ay önce en-Nehhâs bir başka arkadaşı, Ebü'l-Feth et-Tîbî diye bilinen bir adamı, sultana yıllık elli bin dinar ödeme yapması karşılığında Dımaşk beytûmal vekillliğinin yanı sıra, buradaki Yahudi ve Hıristiyanlara konulan baş vergisi nâzırlığına tayin ettirmeyi başarmıştı.⁵¹ et-Tîbî, en-Nehhâs bakırcılık yaparken onun arkadaşlarından birisiydi ve en-Nehhâs'ın Memlûk bürokrasisi içinde güce ulaşmasından sonra “zenginleşti ve önemli bir insan haline geldi ve ata binmeye başladı”.⁵²

Grup olarak *cûlbân* ismiyle tanınan, Sultan Çakmak tarafından satın alınmış Memlûkler ki, Recep 853'te (Ağustos 1449) ona yapılan saldırının da gösterdiği gibi Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'a karşı muhalefetlerini sürdürüyorlardı. 12 Cemaziyevvel 854 (23 Haziran 1450) tarihinde *cûlbân*, emirlerden biri tarafından bazı arkadaşlarının hapsedilmesini protesto etmek için toplandıklarında, çok geçmeden, sarayda sultanın hizmetini sürdürmekte olan en-Nehhâs'ı tehdit etmeye başladılar. en-Nehhâs can korkusuyla o gün ve gece sarayda kaldığı sırada, memlûkler onun ikametgâhını

⁴⁸ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XV, 408.

⁴⁹ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith*, 68; es-Sehâvî, *Tibr*, 307.

⁵⁰ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith*, 66.

⁵¹ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, XV, 406.

⁵² İbn Tağrıberdî, *Hawâdith*, 155.

yağmaladılar, hane halkından kadınlara ait giyim eşyaları dahil evdeki bütün taşınabilir kıymetli eşyayı alıp götürdüler ve evi de ateşe verdikten sonra ancak ayrıldılar.⁵³

Ertesi gün *cülbân* sarayı kuşatma altında tutmayı sürdürdü ve sultana, en-Nehhâs'ı kendilerine vermesi çağrısında bulundu. Çakmak, en-Nehhâs'ı belirsiz bir süreliğine Mekke'ye sürgüne göndererek krizi hafifletmeye çalıştı ve sonuçta *cülbân* dağıldı. en-Nehhâs ertesi gün de sarayda kalmaya devam edince *cülbân*, Çakmak'tan sözünü tutmasını istemek için yine toplandı, bunun üzerine sultan asi memlûklere saldırmak için hazırlık yapılmasını emretti ve sarayın kulelerine birkaç top konuşlandırıldı. Ancak bazı danışmanlarının tavsiyesi üzerine Çakmak tehdidini uygulamaktan vazgeçti ve *cülbânı* affetti. Böylece tedricen durum normale döndü, ve nihayet, 15 Cemaziyelevvel'de (26 Haziran) en-Nehhâs evinin kömürleşmiş kalıntılarına geri dönebilme imkanı buldu.⁵⁴

en-Nehhâs'ın, bu hadiselerden sadece telafisi mümkün malları kaybederek çıkmakla ve sultanın nezdindeki itibarını korumakla birlikte, düşüşüne çok kısa bir süre kaldığı da belli olmuştu. 15 Cemaziyelevvel'den 21 Cemaziyelevvel'e (26 Haziran-2 Temmuz) kadar *cülbân* veya genel olarak halktan unsurların saldırısından korktuğundan en-Nehhâs evinden çıkmadı ve sonuçta sultanın meclisine katılmadı. Daha sonra, Dımaşk'ta iktidar sahipleri veya rütbece onların altındakilerin aşırılıkları ve kabahatlerine karşı koymasıyla ün kazanmış olan Fakîh Muhammed el-Balâtunisî,⁵⁵ 21 Cemaziyelevvel'de (2 Temmuz) Kahire'ye geldi. el-Balâtunisî sultanın huzurunda kendisini takdim ederken, Dımaşk muhtesibi ve Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın yakın adamı Ebü'l-Feth et-Tîbî'nin suiistimal, rüşvetçilik ve genel yetersizliklerini teferruatlı bir şekilde anlattı. Sultan, et-Tîbî'yi görevden alarak ve zincirlenip Kahire'ye nakledilmesini emrederek bu suçlamalara derhal karşılık verdi.⁵⁶ Ancak en büyük hoşnutsuzluğunu en-Nehhâs'a saklamıştı ki, onu bütün mallarını müsadere ederek, Hicaz'da Medine'ye sürgüne yollamıştı.

Ertesi gün 22 Cemaziyelevvel'de (3 Temmuz) kurnaz en-Nehhâs, sarayda Çakmak'a habersiz bir ziyaret gerçekleştirdi ve el-Balâtunisî'nin suçlamalarının doğru olmadığı hususunda onu ikna etti. Çakmak sadece en-Nehhâs'ın mallarını iade etmek ve Kahire'de kalmasına izin vermekle kalmadığı gibi Ebü'l-Feth et-Tîbî'yi Dımaşk muhtesipliğinden azletme kararını da iptal etti. İbn Tağriberdî'ye göre, bu hadise en-Nehhâs'ın, sultan üzerindeki etkinliğinin devam ettiğine delil olarak yorumlanmıştı. Şu açıkça belli olmuştu ki, en azından ertesi hafta boyunca, en-Nehhâs bu felaketten sağ salim kurtulmuştu.⁵⁷ 26 Cemaziyelevvel'de (7 Temmuz) Mısır deltasındaki Şarkıyye bölgesinin valisi, en-Nehhâs'ın onu sultanın huzurunda tenkit etmesinden sonra görevinden azledildi ve prangayla Kahire'ye getirildi.⁵⁸

15 Cemaziyelevvel'den 21 Cemaziyelevvel'e (26 Haziran-2 Temmuz) kadar *cülbândan* korktuğu için Kahire'deki evinden çıkmaktan sakındığı süre içinde en-

⁵³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 410-411; es-Sehâvî, *Tibr*, 313-314.

⁵⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 413; es-Sehâvî, *Tibr*, 314; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 279.

⁵⁵ Hayatı hakkında bk. İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 388.

⁵⁶ *A.g.e.*, 155, 388; es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 65.

⁵⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 414; es-Sehâvî, *Tibr*, 314.

⁵⁸ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 77; es-Sehâvî, *Tibr*, 317.

Nehhâs, sultana karşı çıkarlarını temsil etme ve aralarında mesaj taşıma hususunda Şerefüddin Musa et-Tetâi el-Ensârî⁵⁹ adında tanıdık bir tüccara bel bağlamıştı. Ancak gerçekte, et-Tetâi gizlice en-Nehhâs'ın düşüşü için kumpaslar hazırlıyordu ve o muhtemelen, en-Nehhâs'ın kadim düşmanı Nâzırü'l-hâs es-Sâhib Cemaleddin'in grubundan idi.⁶⁰ Sultan, et-Tetâi'nin en-Nehhâs aleyhindeki suçlamalarının doğruluğu hususunda kolayca ikna oldu ve sonuçta hareketleri hakkında adli soruşturma başlatarak ve mal varlığına el koydurarak en-Nehhâs'ı tutuklattı.⁶¹

et-Tetâi, en-Nehhâs'a karşı basit fakat o şartlar altında çok zarar verici olabilecek bir suçlama getirmişti: Şöyle ki, onun malları ve serveti gerçekte Sultan Çakmak'a aitti, ya da başka bir ifadeyle, en-Nehhâs muazzam servetini elindeki idarî görevlere ait devlet fonlarından zimmetine geçirmek suretiyle elde etmişti. en-Nehhâs'ın mal varlığı ile ilgili bir sayım yapıldığında bunun çok miktarda kumaş, değerli eşyalar, askerî malzemeler, nefis porselenler, otuzdan fazla değerli at, on katır ve otuz civarında memlûke ilave olarak on yedi bin dinar nakit paradan müteşekkil olduğu tespit edildi ki, bunların yaklaşık elli bin dinar değerinde olduğu tahmin ediliyordu. Dahası, en-Nehhâs'ın elinde yaklaşık otuz bin dinarlık senet bulunduğu da ortaya çıkarıldı. Bütün bunlar, en-Nehhâs'ın kiralık araziler ve iktâlardan⁶² ve 853 (1449-1450) yılında yasadışı olarak üzerine almış olduğu Haremeyn vakıflarından elde ettiği periyodik gelirlere ilave olarak sahip olduğu şeylerdi.⁶³

Bu arada en-Nehhâs, Kahire Şâfiî baş kadısı Şerefüddin el-Minâvî'nin ikametgâhında ev hapsindeydi. O işgal ettiği muhtelif idarî görevlerden alındı ki, bunların tamamı daha sonra, 2 Cemaziyelevvel'de (13 Temmuz), sultanın hazinesine günlük bin dinar ödeme yapması karşılığında en-Nehhâs'ın düşüşünden sorumlu olan et-Tetâi'ye ihale edildi, bu ödemenin sultan için büyük memnuniyet kaynağı olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁴

Hemen ardından, haksızlık olarak algıladıkları geçmişteki şeylerin intikamını almak isteyen kimseler en-Nehhâs'a karşı başka suçlamalar yönelttiler. Bunların en ciddisi, Peygamber torunlarından emlakçi Şihabeddin Ahmed b. Musbih'in, en-Nehhâs'a yönelik, şahsiyetine leke sürdüğü şeklindeki suçlama idi. İbn Musbih bazı şahitler getirdi, bu şahitlerin bir kısmı dava en nihayet sultanın huzurunda Sünnî Müslüman hukukundaki dört mezhebin kadılarının önüne getirildiğinde reddedildi. en-Nehhâs daha önce ed-Deylem hapishanesine nakledilmişti ki, burada o son hasmının kendisi hakkında ölüm cezası talep etmesi nedeniyle neredeyse umutsuzluğa kapılmıştı. Neticede 27 Cemaziyelâhir'de (7 Ağustos) dava reddedildi ancak kısa zaman sonra en-Nehhâs için başka suçlamalar Şâfiî kadısının önüne getirildi, kadı, en-Nehhâs'ı itiraf ettirdikten sonra elli değnekle cezalandırdı.⁶⁵ Sonuçta en-Nehhâs, sultanın vekilleri tarafından müsadere edilenler dışında başka serveti bulunmadığına dair ağır bir şekilde

⁵⁹ Hayatı hakkında bk. es-Sehâvî, *Dav'*, X, 184-185.

⁶⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 416; es-Sehâvî, *Tibr*, 314-315.

⁶¹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 415.

⁶² *A.g.e.*, XV, 417; es-Sehâvî, *Tibr*, 315; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 280.

⁶³ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 80.

⁶⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 417; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 280.

⁶⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 418, 421-423; a.mlf., *Hawâdith*, 84; es-Sehâvî, *Dav'*, VII, 65.

yemin ettikten sonra Suriye bölgesindeki Tarsus şehrine sürüldü.⁶⁶ İbn Tağriberdî'ye göre, şayet es-Sâhib Cemaleddin ölüm cezası taleplerine iştirak etmeyi reddetmeseydi, en-Nehhâs'ın akıbeti çok daha kötü olabilirdi.⁶⁷

Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın düşüşü çok ama çok ani olmuştu; sultan, itimat ettiği eski sırdaşının bütün hızıyla sürgün mahalline sevk edilmesi hususunda çok katıydı ve Tarsus yolundayken rahatsızlanan en-Nehhâs'ın Gazze'de geçici olarak ikamet etmesine izin vermemişti.⁶⁸ en-Nehhâs'ın sahneden kaybolmasıyla es-Sâhib Cemaleddin Kahire'deki Memlûk sarayında bulunan en kudretli görevli haline geldi ve sultan üzerindeki nüfuzunu, sadece en-Nehhâs'ın Suriye'de kalmasını temin etmek için değil aynı zamanda kaba muameleye maruz kalmasını sağlamak için de kullandı. Ramazan 854'te (Ekim-Kasım 1450), es-Sâhib'in tavsiyesine uyan Çakmak, Tarsus valisine en-Nehhâs'ı şiddetli bir şekilde dövmesini ve elindeki her şeyi de müsadere etmesini emretti, ancak onun yanında sadece bir memlûk, bir cariye ve az miktarda kumaş bulundu.⁶⁹ Daha sonraki aylar boyunca en-Nehhâs Tarsus'ta hapiste kaldı⁷⁰ ve es-Sâhib Cemaleddin'in teşvikleriyle zaman zaman darp edildi.⁷¹

Dramatik düşüşüne rağmen en-Nehhâs, Kahire'deki idarî çevrelerde küçük miktarda bir desteğe sahip olmayı sürdürdü ve arada sırada, sultanın ona itibarını iade edeceği ve onu Kahire'ye çağıracağı şeklindeki dedikodular ortalığı kaplamaktaydı; ancak bu türden dedikodular ne zaman Çakmak'ın kulağına ulaşsa, genellikle en-Nehhâs'a fizikî işkence uygulanmasını emretmek suretiyle derhal bu söylentileri ortadan kaldırıyordu.⁷²

Nihayet Recep 856'da (Temmuz-Ağustos 1452), Abbâsî halifesinin onun namına yaptığı aracılığı sultanın kabul etmesi ve gizlice ona dönmesi için yazılı izin vermesi sonucu en-Nehhâs gerçekten Kahire'ye geldi. Fakat en-Nehhâs huzuruna girdiğinde Çakmak böyle bir izin verdiğini inkar etti, en-Nehhâs'a sözlü hakarete bulundu ve onu saraydaki bir kuleye hapsedirdi.⁷³ en-Nehhâs'a antipati duyduğu aşikâr olmakla birlikte, İbn Tağriberdî, sultanın en-Nehhâs'la yüz yüze geldiği sıradaki bu ani çark edişini, en-Nehhâs'ı Suriye'de tutmaya çalışan ve belki de, onun durumunu düzeltmek için sultana önerdiği paradan daha fazlasını onu sürgünde tutmak üzere ödemek için sultanla anlaşan, düşmanlarına bağlar.⁷⁴ en-Nehhâs karşıtı grubun lideri, tahmin edilebileceği gibi Nâzıru'l-hâs es-Sâhib Cemaleddin idi.⁷⁵

14 Şaban 856 (30 Ağustos 1452) tarihinde en-Nehhâs bir kez daha Suriye'ye ama bu defa Subeybe kalesine sürgüne gönderildi. Ona isnat edilen suçlar sultana yalan söylemesi ve Cemaziyelâhir 854 (Temmuz 1450) tarihine kadar idare ettiği vakıflara,

⁶⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 423; es-Sehâvî, *Tibr*, 317; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 281.

⁶⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 423.

⁶⁸ *A.g.e.*, XV, 425; es-Sehâvî, *Tibr*, 317.

⁶⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 429; a.mlf., *Hawâdith*, 98; es-Sehâvî, *Tibr*, 317.

⁷⁰ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 98.

⁷¹ İbn İyâs, *Bedâi*, II, 285.

⁷² İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 434, 441.

⁷³ *A.g.e.*, XV, 441; es-Sehâvî, *Tibr*, 390.

⁷⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 442.

⁷⁵ es-Sehâvî, *Dav*, VII, 65; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 296.

yetimlere ve el-Mansur Kalavun hastanesine ait fonlardan zimmetine para geçirmesiydi.⁷⁶

Daha sonraki yedi yıl boyunca Ebü'l-Hayr en-Nehhâs, Suriye'de sürgünde kaldı. Onun esaret koşulları zamanla iyileşti, özellikle 857 (1453) senesinde Çakmak'ın Memlük tahtından indirilmesi ve yerine el-Melikü'l-Eşref İnal'ın geçmesiyle. Tahta çıkışından beş ay sonra yeni sultan, en-Nehhâs'ın Dımaşk kalesindeki hapisshaneden salıverilmesine ve ona istediği şehre gidebilme özgürlüğünün sağlanmasına karar verdi.⁷⁷ Daha sonra, Rebülevvel 859'da (Şubat-Mart 1454) en-Nehhâs, es-Sâhib Cemaleddin'in süregelen düşmanlığı en makul sebep olarak kabul edilebilmekle birlikte, bilinmeyen nedenlerle Trablus'a nakledildi.⁷⁸

en-Nehhâs'a nihayet Kahire'ye dönebilme izni, düşmanı es-Sâhib Cemaleddin'in ölümünden hemen sonra Rebülâhir 863'te (Şubat-Mart 1458) verildi, ancak bu izin çabucak iptal edildi⁷⁹ ve en-Nehhâs ancak o senenin Ramazan ayında Kahire'ye vardı ve Sultan İnal'a yetmiş iki at ve otuz katırı hediye olarak arz etti.⁸⁰ İnal'a gelince o, en-Nehhâs'ı hilat hediye ederek ve iki idarî göreve –sultanın şahsî hazinesinin nâzırlığı ve nezâretü'l-hâs*-atayarak hoş bir şekilde karşıladı.⁸¹ Burada şunu kaydetmek ilgi çekicidir: İkinci görev, en-Nehhâs'ın amansız düşmanı es-Sâhib Cemaleddin'in 862 (1458) senesindeki ölümüne kadar yirmi iki yıl boyunca tekelinde tutmuş olduğu görevden başkası değildir.⁸²

Bu tayinlerin karşılığında en-Nehhâs, sultana miktarı belirtilmemiş nakit ödemeler, vezire günlük üç yüz elli dinar ve kendisinin eski kudretine dönmesini kolaylaştıran diğer görevlilere de daha küçük ödemeler yapmayı taahhüt etmişti. Ancak sadece iki ay sonra en-Nehhâs hastalandı ve malî yükümlülüklerini yerine getiremez hale geldi.⁸³ Çok geçmeden sultanın nezdindeki itibarını yitirdi ve kendisinden bütün gelir ve giderlerine ait tam bir hesap dökümü talep edildi. Neticede en-Nehhâs'ın vezire borçlu olduğu ortaya çıktı ve bu sebeple o, şahsî eşyalarını satmaya başladı;⁸⁴ ne var ki, 20 Muharrem 864 (16 Kasım 1459) tarihinde ecel onu gafil avladı. en-Nehhâs fakru zaruret içinde öldü ve gömüldüğü kefenin bedelini karşılayacak mal bırakmadı.⁸⁵

Ebü'l-Hayr en-Nehhâs'ın inişli çıkışlı kariyeri on beşinci yüzyılın ortalarında Memlük bürokrasisi ve yönetiminin gerilemesini teferruatlı bir şekilde tasvir

⁷⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 442, 443; es-Sehâvî, *Tibr*, 390; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 296.

⁷⁷ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 192.

⁷⁸ *A.g.e.*, 225.

⁷⁹ *A.g.e.*, 322; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 352.

⁸⁰ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XVI, 132.

* Mortel daha önceki kısımlarda "supervision of the fisc" ifadesiyle "nezâretü'l-hâs" görevini kastedmektedir. Nitekim bu dipnotu verdiğimiz yerden sonraki cümlede de bu açıkça görülmektedir. Ancak kendisinin 81 nolu dipnotta atıfta bulunduğu kaynaklarda ise en-Nehhâs'ın ikinci görevi "nezâretü'l-hâs" değil "vekâletü beytilmal" olarak nakledilmektedir (çev.)

⁸¹ *A.g.e.*, XVI, 131, 132, 210; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 354.

⁸² es-Sehâvî, *Dav*, X, 322.

⁸³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, XVI, 133; a.mlf., *Hawâdith*, 326, 329; İbn İyâs, *Bedâi*, II, 354.

⁸⁴ İbn Tağriberdî, *Hawâdith*, 329, 392.

⁸⁵ es-Sehâvî, *Dav*, VII, 65.

etmektedir. Herhangi bir idarî tecrübesi veya niteliği bulunmayan kişilerin, sırf sultana ve diğer yüksek bürokratlara bu imtiyazın karşılığını ödeyebilecek olmaları sebebiyle, sıklıkla ülkenin en yüksek makamlarına tayin edilmekteydiler. Nitelikli kişiler güç sahiplerinin kişisel husumetleri veya kaprisleri nedeniyle önemli makamlardan derhal azlediliyorlardı. Rüşvet, suiistimal ve sahtekârlık rutin şeylerdi ve yüksek makam ekseriya, çabuk ve zahmetsiz yükselmenin güvenilir bir yolu olmaktan başka bir şey olarak görülüyordu. Devlete hizmet ve onun ana menfaatleri ve amaçlarını daha da ileri götürmek çoğunlukla, bütün seviyelerdeki bürokratların çok az ilgisini çekiyor ya da hiç çekmiyordu. Neticede, Memlûk İmparatorluğu on beşinci yüzyılın ortalarında, kurumsal bozulma ve çöküş yoluna iyice girmiş vaziyetteydi.